

В. М. Бараняк

Навчально-науковий інститут права та психології Національного університету “Львівська політехніка”,
канд. хім. наук, доц.,
доц. кафедри кримінального права і процесу

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

© Бараняк В. М., 2014

Дослідження розглядає проблемні питання підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах України. Проведено аналіз законодавства України у сфері судово-експертної діяльності та розглянуто практику підготовки експертних кадрів у деяких зарубіжних країнах.

Ключові слова: законодавство, підготовка, судовий експерт, викладання, судова експертиза, вищі навчальні заклади.

В. М. Бараняк

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТОВ У ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ

Исследование посвящено рассмотрению проблемных вопросов подготовки судебных экспертов у высших учебных заведениях Украины. Проведен анализ законодательства Украины в сфере судебно-экспертной деятельности и рассмотрена практика подготовки экспертных кадров в некоторых зарубежных странах.

Ключевые слова: законодательство, подготовка, судебный эксперт, преподавание, судебная экспертиза, высшие учебные заведения.

V. M. Baranyak

THE PROBLEMS OF PREPARING FORENSIC EXPERTS AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF UKRAINE

The problems of preparing forensic experts at higher educational establishments of Ukraine are considered in the article. The analysis of legislation of Ukraine in the field of forensic science activity is made and practice of expert specialists in some foreign countries examined.

Key words: legislation, preparation, forensic expert, teaching, forensic examination, higher educational establishments.

Постановка проблеми. Професіоналізація наукових працівників у сфері судово-експертної діяльності переважно повинна ґрунтуватися на фундаментальній підготовці майбутнього судового експерта у вищому навчальному закладі саме як судового експерта. Такий підхід передбачає необхідність розвитку післядипломної освіти, її базування на фундаментальній підготовці у вищих навчальних закладах.

На жаль, в Україні досі не розроблено програм магістерської підготовки в галузі судової експертизи. Видається доцільним запровадити систему підготовки експертних кадрів на кафедрах (в інститутах) судово-експертної діяльності у державних вищих навчальних закладах, що мають

відповідну наукову базу та в належний спосіб підготовлений професорсько-викладацький склад за напрямками судово-експертної діяльності.

Мета дослідження – встановити доцільність та можливість підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах України, проаналізувати законодавства України у сфері судово-експертної діяльності та практики підготовки експертних кадрів у деяких закордонних країнах.

Стан дослідження. Дослідженню питання підготовки судових експертів розглядають праці Н. І. Клименко, В. К. Стринжа, В. М. Шерстюк, А. С. Калімова, П. І. Репешко та інші. Висвітленню окремих аспектів професійної діяльності судового експерта присвячені праці Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, А. В. Дулова, І. Ф. Крилова, В. Я. Колдіна, А. Р. Шляхова, Я. М. Яковлева та ін.

Виклад основних положень. Сьогодні одним з актуальних питань міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи є вступ судово-експертних установ Міністерства юстиції України до Європейської мережі криміналістичних наукових установ (ENFSI) з метою досягнення високої якості судових експертиз, що існує у країнах Європи.

Це співробітництво сприятиме розвитку науково-методичного забезпечення, удосконалення системи сертифікації обладнання та інших засобів, підвищення ефективності системи підготовки та кваліфікації працівників державних судово-експертних установ.

Сьогодні до Європейської мережі криміналістичних наукових установ, членами якої є 54 провідні криміналістичні лабораторії з 33 країн Європи, входить Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України.

Процес підготовки судових експертів є одним із напрямків системи державного регулювання.

Судовим експертом визнається особа, яка має спеціальні знання і призначається відповідно до порядку, встановленого кодексами, що регулюють проведення судової експертизи і надання висновку експерта (ст. 75 КПК України).

Судовим експертом у судочинстві може бути як державний експерт, тобто співробітник державної експертної установи, так і недержавний експерт, який може бути або співробітником недержавної експертної установи, або приватною особою, яка має спеціальні знання, необхідні для надання відповіді на питання слідства або суду (приватний експерт, який займається експертною діяльністю професійно, і спеціалісти у різних сферах діяльності, які залучаються у разі потреби до виконання експертних завдань).

Згідно з Кримінальним-процесуальним кодексом України, і державний, і недержавний експерти процесуально рівнозначні.

Відповідно до ст. 10 закону України “Про судову експертизу” від 25.02.94 р., судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

До проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим законом [1].

У Наказі Міністерства юстиції України № 86/5 від 09.08.2005 р. “Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів” для присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта фахівці науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту України повинні мати відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройти підготовку у галузі судової експертизи з певної експертної спеціальності, знати законодавство України про судову експертизу та методичні вимоги і практику їх застосування за відповідною експертною спеціальністю.

Під час вирішення питання щодо відповідності вищої освіти експертній спеціальності, за якою фахівець має намір пройти навчання з метою отримання кваліфікації судового експерта, враховується навчальний час (кількість годин) з відповідних дисциплін програми навчання, зазначених у додатку до диплома про вищу освіту [2].

Згідно з думкою В. М. Шерстюк, дослідження професійної діяльності експерта відбувається шляхом створення його професіограми. Мета створення професіограми – розробити ідеальну модель, в якій має бути повна кваліфікаційна характеристика судового експерта з позицій вимог, що пред'являються до його професійних знань, умінь, навичок, здібностей, особистісних характеристик [3].

Професіоналізація наукових працівників у сфері судово-експертної діяльності повинна будуватися переважно на фундаментальній підготовці майбутнього судового експерта у вищому навчальному закладі саме як судового експерта. Такий підхід передбачає необхідність розвитку післядипломної освіти, її базування на фундаментальній підготовці у вищих навчальних закладах.

Тому підготовка судового експерта повинна передбачати: базову повну вищу освіту; післядипломну освіту (спеціалізація стажування, підвищення кваліфікації та перепідготовка); спеціальну освіту за певними експертними спеціальностями; самоосвіту [3].

На юридичних факультетах ВНЗ МОН України вивчають курс криміналістики і судової експертизи, у межах якого студенти набувають теоретичних знань. Окремі відомчі вищі навчальні заклади здійснюють підготовку судових експертів для роботи в експертній службі МВС України (зокрема, Національна академія внутрішніх справ, Донецький юридичний інститут МВС України). Випускникам цих ВНЗв присвоюється кваліфікація судового експерта, а їхні дані заносяться до Реєстру атестованих експертів експертної служби МВС України, ведення якого покладається на ДНДЕКЦ МВС України.

До того ж підходи до навчання експертних кадрів у Міністерстві внутрішніх справ України, Міністерстві юстиції України, Службі безпеки України та Державній податковій службі України мають загальні методичні основи, але під час безпосередньої підготовки у кожній експертній установі існує своя специфіка як в організації навчання, так і в його методичному забезпеченні. Одним із важливих напрямків удосконалення судово-експертної діяльності в Україні є перебудова системи підготовки експертних кадрів. Станом на сьогоднішній день специфіка професійної підготовки співробітників експертно-криміналістичних підрозділів правоохоронних органів Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України та Державної податкової служби України полягає у доборі кандидатів не лише для роботи як спеціаліста (фахівця) або експерта, але й співробітника правоохоронного органу [4].

У Росії питання підготовки експертних кадрів вирішили за допомогою введення до державного реєстру нової спеціальності для фахівців з вищою освітою – “судова експертиза”. Наразі у вищих навчальних закладах МВС Росії готують за п'ятирічною формою навчання експертів “традиційних” криміналістичних експертиз, що отримують після закінчення ВНЗ диплом про вищу експертну освіту та допуски на право проведення семи різних експертиз: трасологічних, дактилоскопічних, балістичних, холодної зброї, портретних, почеркознавчих, техніко-криміналістичних експертиз документів. З 2000 року у Російській Федерації діє Державний освітній стандарт вищої професійної освіти за спеціальністю 030502 “Судова експертиза”. Випускникам вузів за цією спеціальністю з 2003 року присвоюється кваліфікація “судовий експерт”.

Методика підготовки судових експертів у Російській Федерації дещо відрізняється від деяких сусідніх європейських країн. Так, Н. І. Клименко та В. К. Стринжа повідомляють, що експертні кадри для системи МВС у Польщі формуються так. Після отримання вищої освіти особи проходять спеціальну підготовку спочатку на курсах протягом року, потім шість місяців працюють під контролем досвідчених фахівців Інституту криміналістики та півтора року – під контролем фахівців на місцях. Лише через три роки вони отримують право самостійного виконання експертиз. За таким

самим підходом здійснювалася підготовка експертів для системи Міністерств внутрішніх справ Угорщини, Чехії та Словаччини [5].

На думку А. С. Калімової, специфікою судово-експертних установ є поєднання науково-дослідницької, науково-методичної та науково-виробничої діяльності, що здійснюється переважно одними і тими самими особами. Питання професійної підготовки у галузі наукової діяльності у цьому випадку невід'ємні від питань загальної професійної підготовки експертів, які є, по суті, науково-практичними кадрами. У Республіці Казахстан вказана проблема вирішується не шляхом спеціального забезпечення на рівні відповідної освіти, а з залученням фахівців базисних дисциплін. Такий підхід, вважає автор, має свої позитивні сторони, оскільки спеціалісти приносять в науку, що розвивається, не лише засоби дослідження, але й доволі цілісні системи знань, завдяки чому утворюються умови для взаємодії різних систем знань [6].

На жаль, в Україні досі не розроблено програм магістерської підготовки в галузі судової експертизи. Видається доцільним запровадити систему підготовки експертних кадрів на кафедрах (в інститутах) судово-експертної діяльності у державних вищих навчальних закладах, що мають відповідну наукову базу та в належний спосіб підготовлений професорсько-викладацький склад за напрямками судово-експертної діяльності. Навчальний процес має бути орієнтований на випуск фахівців певних профілів (спеціальностей), а набуті ними знання під час навчання повинні відповідати встановленим для судових експертів відповідних спеціальностей ступеню, глибині, характеру засвоєння і подальшій реалізації.

Для визначення характеру професії судового експерта принципове значення має зміст, вид та обсяг його знань. Судово-експертні спеціальності мають подвійну природу, де основну роль відіграють базові науки, допоміжну – юридичні.

Співвідношення зазначених груп знань (основних та допоміжних) визначає вид, термін та інші особливості процесу підготовки судових експертів і присвоєння їм відповідної експертної кваліфікації (чи інших формальних показників професійного росту фахівця).

У контексті вищесказаного Національний університет “Львівська політехніка” здійснює підготовку фахівців за базовими технічними напрямками освіти, які збігаються з окремими експертними спеціальностями, що може бути підставою для їх подальшого навчання для здобуття кваліфікації судового експерта. Зокрема, у Навчально-науковому інституті права та психології НУ “Львівська політехніка” здійснюється підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня “Магістр” за спеціальністю 8.18010003 “Судова експертиза”, яка пройшла державну акредитацію. Студентам магістратури викладаються теоретичні засади судово-експертної діяльності, юридичні підстави призначення та проведення судових експертиз та складання висновку експерта, методичні основи проведення певного виду судових експертиз. Для набуття практичних навичок студенти проходять стажування у державних експертних закладах.

Однак існує і протилежна думка щодо доцільності введення окремої освітньої спеціальності – “судовий експерт”. Так, зокрема, на думку П. І. Репешка, особа набуває статусу судового експерта після призначення їй у порядку, визначеному відповідним процесуальним законодавством, судової експертизи до виконання. При цьому виникає сумнів у доцільності введення окремої освітньої спеціальності – “судовий експерт”. Отримання особою одночасно з вищою освітою або після її здобуття спеціальної підготовки для належного виконання обов'язків судового експерта не повинно змінювати освітньої спеціальності. Статус судового експерта особа отримує у визначеному чинним процесуальним законодавством порядку. Поза кримінальним, цивільним, господарським та адміністративним процесом та сама особа може залучатися до виконання окремих функціональних завдань, які передбачають використання спеціальних знань, але не як судового експерта, а як спеціаліста. Не потрібно змішувати поняття процесуального статусу особи “судовий експерт” з поняттям професії, спеціальності чи посади “судовий експерт”. Адже посади “судовий експерт” не може

бути, так само, як не може бути таких професій, спеціальностей чи посад, як “свідок”, “потерпілий”, “підозрюваний”, “обвинувачений” тощо [7].

Висновки. Отже, критеріями, за якими оцінюють компетентність експерта, висновок якого розглядається як доказ під час розслідування справи, є освіта експерта і стаж його професійної діяльності у сфері науки або практики, які необхідні для проведення експертизи. Необхідною і вирішальною умовою щодо підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах є внесення змін у законодавчі акти, які регламентують судово-експертну діяльність в Україні.

1. „Про судову експертизу”: закон України від 25 лютого 1994 р.: із змінами від 9 вересня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст.232; 2003. – № 27. – Ст.209. zakon.rada.gov.ua/go/4038-12. 2. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів: затверджено наказом Міністерства юстиції України від 09.08.2005 р. № 86/5. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0882-05>. 3. Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / В. М. Шерстюк. – Харків, 2007. – 21 с. 4. Репешко П. І. До питання кадрового забезпечення державних судово-експертних установ / П. І. Репешко // Наукові праці. Серія “Політологія”. – 2010. – Т. 131, Вип. 118. – С. 136–139. 5. Клименко Н. И., Стринжа В. К. К вопросу о подготовке экспертов // Криминалистика и судебная экспертиза. – К.: Вища шк., 1989. – Вып. 39. – С. 25–28. 6. Калимова А.С. Современное состояние и перспективы развития судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан // Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики: матер. науч.-практ. конф. – Симферополь: ДиАйПи, 2006. – С. 25–29. 7. Репешко П. І. Судовий експерт: співвідношення процесуального статусу та професійної діяльності / П. І. Репешко: матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції “Сучасна наука в мережі Інтернет” 25–27 лютого 2010 р. – Режим доступу: <http://intkonf.org/repeshko-pi-sudoviyu-ekspert-spivvidnoshennya-protsesualnogo-statusu-ta-pofesinyoi-diyalnosti/>.

НАШІ АВТОРИ:

1. **БАЙК Оксана** – асистент кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат юридичних наук.
2. **БАРАБАШ Оля** – асистент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”
3. **БАРАНЯК Володимир** – доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат хімічних наук.
4. **ВИСОЦЬКА Христина** – асистент кафедри транспортних технологій Національного університету “Львівська політехніка”
5. **ГУЛАК Любов** – старший викладач кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат юридичних наук.
6. **ГУМІН Олексій** – завідувач кафедри кримінального права та процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, доктор юридичних наук, доцент.
7. **ДОЛИНСЬКА Марія** – доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.
8. **ДУТКО Альона** – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.
9. **ЄСИМОВ Сергій** – доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат юридичних наук, доцент.
10. **ЖАРОВСЬКА Ірина** – доцент кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, доктор юридичних наук, доцент.
11. **ЖУКРОВСЬКА Наталія** – викладач циклу тактико-спеціальної підготовки Інституту післядипломної освіти та заочного навчання Львівського державного університету внутрішніх справ.
12. **ЗАХАРОВ Василь** – професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.
13. **КАНЦІР Володимир** – професор кафедри кримінального права та процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, доктор юридичних наук.
14. **КЕЛЬМАН Михайло** – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.
15. **КОВАЛІВ Мирослав** – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор.
16. **КОВАЛЬЧУК Олена** – доцент кафедри кримінального права та процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат юридичних наук.
17. **КУШПІТ Володимир** – доцент кафедри кримінального права та процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат юридичних наук.
18. **ЛЕСЬКО Наталія** – асистент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”.
19. **МАРИСЮК Костянтин** – доцент кафедри кримінального права та процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, доктор юридичних наук, доцент.
20. **НАЗАРІЯ Сергій** – доктор політичних наук, кандидат історичних наук, м. Кишинів, Республіка Молдова.
21. **ОНИЩУК Ігор** – доцент кафедри теорії та історії держави і права Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, кандидат юридичних наук.
22. **ОРТИНСЬКИЙ Володимир** – директор Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, доктор юридичних наук, професор.

23. **ПАНЬОНКО Ігор** – завідувач кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат юридичних наук, доцент.
24. **ПАПКЯН Арташес** – Львівський державний університет внутрішніх справ, кандидат історичних наук, доцент.
25. **ПОЛКОВСЬКИЙ Микола** – доцент кафедри історії держави і права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат юридичних наук, доцент.
26. **ПЕТРЕЧКО Зоряна** – здобувач кафедри історії держави і права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”.
27. **РАДЕЙКО Роман** – асистент кафедри історії держави і права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”.
28. **РЯШКО Василь** – доцент кафедри історії держави та права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат історичних наук, доцент.
29. **РЯШКО Олена** – доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики факультету з підготовки фахівців для підрозділів слідства Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.
30. **СИТАР Ігор** – докторант кафедри теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.
31. **СКОЧИЛЯС-ПАВЛІВ Ольга** – асистент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат юридичних наук.
32. **СЛИВКА Степан** – завідувач кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, доктор юридичних наук, професор.
33. **СОРОКА Світлана** – доцент кафедри теорії кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат юридичних наук, доцент.
34. **ТЕРЛЮК Іван** – доцент кафедри історії держави та права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат історичних наук, доцент.
35. **ЧОРНОБАЙ Олена** – асистент кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат юридичних наук.
36. **ШАГАН Олександра** – викладач кафедри теорії та історії держави і права Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.
37. **ШАЙ Роман** – асистент кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат юридичних наук.
38. **ШПАК Юрій** – здобувач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ, підполковник міліції.
39. **ЮСЬКІВ Наталія** – асистент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат юридичних наук.
40. **ЯКИМОВА Світлана** – доцент кафедри кримінального права та процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат юридичних наук, доцент.
41. **ЯРМОЛ Лілія** – доцент кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат юридичних наук, доцент.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ

Структура статті повинна відповідати вимогам ВАК України і складатися з таких частин:

1. Постановка проблеми.
2. Аналіз останніх досліджень та публікацій.
3. Формулювання цілі статті.
4. Виклад основного матеріалу.
5. Висновки.
6. Список літератури (згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006).

Індекс УДК (Універсальної десятикової класифікації) друкують окремим рядком у верхньому правому кутку.

Анотацію українською, англійською та російською мовами подають перед текстом статті. **Після анотацій ОБОВ'ЯЗКОВО вказують ключові слова кожною мовою.**

Вимоги до електронних версій рукописів статей

Електронні версії рукописів статей подають у редколегію Вісника в електронній формі разом із роздруком на стандартному папері форматом А4. Файли записують два рази – оригінал і копію.

Тексти статей набирають у текстовому редакторі **Microsoft Word 97, Word XP, Word 2003**, відповідно до таких вимог:

1. Формат видання А4 (210x297 мм).
  - відступи: ліворуч – 1,8 см, праворуч – 2,5 см, зверху – 2 см, знизу – 2,7 см; до верхнього колонтитула – 1,25 см, до нижнього – 1,6 см.
  - колонцифра нижня, по центру сторінки.
2. Основний текст: гарнітура **Times New Roman**, шрифт – кегль 11. Відступ першого рядка -1 см. Міжрядковий інтервал – 1,1. Виключка за форматом.

3. Рубрикація.

У першому рядку праворуч вказують УДК(п/ж); у кожному наступному рядку:

- авторів вказують через кому та пробіл (п/ж), виключка – вправо (українською англійською та російською мовами). Ініціали авторів відокремлюється один від одного пробілом;
- назва та адреса організації, в якій працює автор, виключка – вправо;
- назва статті українською англійською та російською мовами – Times, 14, великими літерами, п/ж, п/ц;
- знак "©", ім'я і прізвище автора і співавторів (курсив), виключка – вліво;
- анотації українською англійською та російською мовами (не більше ніж 60 слів) (п/ж, відступ зліва – 1 см, відступ першого рядка – 1 см);
- ключові слова (не більше ніж 8 слів) (п/ж, відступ зліва – 1 см, відступ першого рядка – 1 см);
- підзаголовки у статтях – **Times New Roman**, 11, малими літерами, п/ж.

4. Рисунки та графіки у статтю вставляють врозріз сторінки – залежно від розміру. Підрисунковий підпис **Times New Roman**, 10, накреслення світле, курсивом. Усі рисунки та графіки виконують у вигляді окремих об'єктів за розмірами, які відповідають параметрам сторінки. Рисунки підписують і нумерують (якщо їх більше, ніж один) під рисунком, по центру тексту (скорочення: Рис. номер).

Рисунки форматів *.tif, *.psd, *.jpg (роздільна здатність не менша за 300 dpi) імпортується у файл Word за допомогою меню: **Вставка/Рисунок**. Чорно-білі ілюстрації – Grayscale, кольорові -СМΥК Color. Окремо подаються файли рисунків. Чорно-білі рисунки, створені у програмах **Excel, Visio Drawing, WordPad, CorelDRAW** імпортується у файл Word за допомогою меню: **Вставка/Об'єкт**, щоб забезпечити можливість трансформації, кольорові – переводяться у формат *.tif, *.psd, *.jpg (300 dpi, СМΥК Color) (файли додаються окремо).

Рисунки, створені за допомогою засобів Word, групуються та повинні бути доступними для виправлення.

Можливість друку кольорових ілюстрацій необхідно узгодити з редакційною колегією Вісника.

5. Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі **MS Excel** або у **MS Word** з розмірами, приведеними до сторінки складання. Перед таблицею вказують нумераційний заголовок (наприклад, Таблиця 1) – 11 кеглем, по правому краю таблиці, накреслення світле, курсивом. Основний текст таблиці (у графках) подається 10 кеглем. Назви таблиць розміщують по центру сторінки 11 кеглем, накреслення п/ж, пряме.

7. Література: гарнітура **Times New Roman**, кегль 11, курсив.

8. Нумерацію сторінок ставлять внизу сторінки по центру.